

3. Den nya arbetsdelningen och geografin

Stig Westerdahl

Specialisering förändrar organisationerna

Vår föreställning om "Företaget" har historiskt präglats av de amerikanska storföretagens uppbyggnad under det tidiga 1900-talet (Chandler 1977). Här beskrivs hur enheter växte fram som under sitt tak försökte samla och kontrollera en varierad och omfattande verksamhet. Ett vanligt exempel är Henry Ford som för biltillverkningen ägde allt från gummiplantagerna för däcken till återförsäljarnäten. Resultaten blev gigantiska företagsformationer vars styrformer kom att bli normgivande över en lång period. Etablerade synsätt på kalkylmetoder, intern redovisning, marknadsföring och organisation härstammar från dessa företagsbildningar och har präglat både privat och offentlig verksamhet. Detta kapitel bygger på att dagens organisationer ser helt annorlunda ut.

Skillnaden består inte i att ägande eller kontroll är mer spritt. Det nya är den specialisering som ger organisationer en allt mer driven arbetsdelning. Istället för att samla allt under en hatt och försöka styra detta, handlar det i större utsträckning om att hantera relationer med underleverantörer, kunder, konkurrenter och samverkande företag. Denna specialisering har konsekvenser också för arbetsdelningen i rummet, den geografiska utbredningen. Svensk tekoindustri må vara marginell när det gäller tillverkning efter att storhetstiden tog slut på 1970-talet. H&M är ändå ett internationellt företag som kan hävda sig på världsmarknaden genom att ha tillverkning utlagd på företag i låglöneregioner, och hantera produktutveckling, försäljning, marknadsföring nyetableringar och andra funktioner i en komplex företagsform med Sverige som nav. I kapitlet beskrivs hur Ericsson låter Solectron eller Flextronics tillverka växlar eller mobiltelefoner på olika håll i världen och i den egna företagsformationen koncentrerar sig på varumärket och vissa kärnområden. Stora delar av utveckling, dataverksamhet och annat är också utlagd på externa företag. Indiska Ericsson har till exempel all sin utvecklingsverksamhet hos ett indiskt företag. Det finns många fler exempel som visar hur det klassiska sammanhållna storföretaget tycks vara på tillbakagång.

Två ingångar dominerar diskussionen om företagets specialisering och arbetsdelningen i rummet. I den ena lyfts en geografisk specialisering fram. Tankegångar kring system, "innovationssystem", "teknologiska system" eller "kluster" anför att en regions eller nations konkurrenskraft bygger på kraftsamling inom några få områden. Arbetstillfällen inom en sektor eller industri samlas beroende på sin särart. Indiska IT-jobb är koncentrerade till Bangalore, världens film-

industri till Hollywood och svenska trävaruföretag återfinns i Skellefteåtrakten. Det andra synsättet drar åt rakt motsatt håll och har en annorlunda karaktär. När systemsynsättet bygger på en rad teoretiska studier, har outsourcingdiskussionen en mer empirisk prägel. En spridning av jobben blir konsekvensen när företag specialiserar sin verksamhet och flyttar jobb dit de antas kunna utföras förmånligast. De kan då antingen behållas i egen regi, eller tas över av andra företag, av vilka en del också finns i andra länder. Det förekommer också att funktioner flyttas tillbaka efter att ha varit outsourceade (insourcing). Både systemansatser och outsourcing-diskussionen gäller såväl stora som små verksamheter inom varu- och tjänsteproduktion, och omfattar både privat och offentlig sektor. Detta ska belysas i kapitlet med hjälp av olika exempel. Inledningsvis görs en genomgång av de förhärskande tankegångarna kring arbetstillfällena och geografien: systemansatsen och tankegångarna bakom klustersatsningar presenteras, varefter en kort kunskapsöversikt om outsourcing och jobbflytt görs.

Framgångsrika system?

Företagandet i rummet diskuteras ofta i termer av system. Uttryck som innovationssystem, teknologiska system, industriella system, industriella distrikt och andra har kommit att dra samman kulturgeografiska och företagsekonomiska ansatser och även appellerat till discipliner som nationalekonomi och närallgande ämnen. Begreppsfloran är rik men det som förenar är intresset för lokalisering av verksamheter och hur dessa när de är besläktade tycks koncentreras. Anledningarna till detta och vilka konsekvenser det får är föremål för mycket uppmärksamhet, liksom om det går att använda företags samlokalisering för administrativa och politiska syften, det som benämns ”policy”. Inspiration finns i form av framgångshistorier: här står ofta Silicon Valley (Saxenian 1994) och det tredje Italien (Piore & Sabel 1984) internationellt tillsammans med Gnosjö (Berggren m.fl. 1998) och olika bioteknikområden som Uppsala (Waxell 2005) eller Öresundsregionen i Sverige. Men vari består det nya?

Likartade verksamheter på samma plats inget nytt

Att företag tycks klumpa ihop sig, agglomerationer, har förekommit i långa tider (Marshall 1890/1916). Råvarutillgång fick gruvområden att uppstå, och i städer har en viss typ av detaljhandel samlats längs samma gator. Svensk varvsindustri fanns i Malmö/Landskrona och Göteborg/Uddevalla långt innan ”kluster” dök upp i regionalpolitikens ordförråd, liksom tekoindustrin i Borås. Bilfabrikerna i Detroit likaså. Det som antas göra dessa anhopningar av likartade verksamheter till något mer än massa är i systemteorin det faktum att det finns en interaktion mellan organisationerna. Denna uppstår inte bara mellan människor aktiva i de företag som är verksamma med det som kännetecknar systemet: vare sig det nu handlar om bioteknik, filmproduktion eller finansiella frågor. Det finns också

organisationer; privata och offentliga, som stöttar denna sektor. Hit räknas företag som bistår med krediter, utbildningsinstitutioner på olika nivåer, konsulter som jobbar med rådgivning kring verksamhet eller administration. I systemen samlas förstås också konkurrenter: hela tanken bygger på en intrikat balans mellan samarbete och konkurrens. Alla dessa privata och offentliga organisationer inom fackområdet som kännetecknar systemet eller utanför detta sammanförs. Vad gör det då till ett innovationssystem eller teknologiskt system? Hur uppstår den ibland återopade dynamiken?

Anhopning plus interaktion är system?

Kärnan i detta resonemang, och då bortser vi från skillnader i olika ansatser kring system och koncentrerar oss på förenande ståndpunkter, är att genom enhetligheten eller det förenande i verksamheten, och den samverkan som detta åstadkommer, skapas ett lärande som bidrar till att arbetet utvecklas. Innovationer skapas. Nya tankesätt föds. Detta påpekades redan av Marshall (1890/1916). Två former av kunskapssyn förenas. Å ena sidan lyfts ofta formell utbildning fram, den som ges vid universitet, högskolor, traditionellt skolsystem eller konsultkurser. Här förmedlas kunskap som är uttalad och ”paketerad”. Ett annat vanligt uttryck för denna typ av kunskap är ”kodifierad” och den uppfattas normalt som nödvändig, om än inte tillräcklig. Det finns också en ”okodifierad”, ”tyst kunskap” ofta hänförd till begreppets upphovsman Polanyi (1967). Begreppet syftar på den typ av insikter eller lärdomar som är självklara för en personalgrupp, profession eller annan samling av aktörer och bland dem är en förutsättning för att vara eller ge intryck att vara en kompetent utövare. Men denna kunskap är alltså inte uttalad och går, definitionsmässigt, inte att kodifiera eller förmedla i traditionell utbildning. Den lärs ut genom att människorna i gruppen agerar tillsammans och formar den gemensamt. Kunskap emanerar ur interaktionen. Denna typ av kunskapsbildning betraktas som central för att agglomerationer av företag över går i de system som antas skapa framgång i olika hänseenden.

Kunskap som kräver tillit

Men det finns en komponent till i dessa systemansatser. ”Tyst kunskap” om vi väljer det uttrycket, fordrar också något den kodifierade kunskapen inte kräver: tillit. För att bli indragen i den krets där koder och insikter som konstituerar tyst kunskap genereras, måste aktören bli betrodd av andra i gruppen. Ett förtroende mellan aktörerna ska till för att kunskapsprocessen ska fungera. Här finns så kopplingen till diskussionen om socialt kapital, som är en annan vetenskaplig fåra i detta sammanhang, med den amerikanske statsvetaren Putnam (1992) som vanlig referens och där sociologen Colemans skrifter (Coleman 1994) ibland framställs som ursprung. Synsättet konkretiseras också till att den vanliga metaforen ”arenor” blir faktiska mötesplatser. *The Walker's Wagon Wheel Bar &*

Grill i Mountain View (Silicon Valley) eller *Sven Dufva* i Uppsala beskrivs som ställen där aktörer från olika företag och organisationer träffas, dricker öl och pratar om sin gemensamma verksamhet. Här finns också ett kommersiellt inslag – affärer görs upp. I framställningarna av de framgångsrika systemen finns därmed inte bara den geografiska samlokaliseringen. Här finns även interaktionen mellan aktörer från skilda sfärer med en gemensam nämnare i områdets karaktäristiska verksamhet; IT, bioteknik eller vad det vara månde. Här vägs samarbete och konkurrens mot varandra och skapar de förtroenden som ska leda till att affärer görs upp och kunskaper sprids och växer.

Kring dessa tankegångar om ”system” eller ”kluster” finns en uppsjö av konkreta exempel som ofta anförs. Saxenian (1994) har beskrivit Silicon Valley med detta synsätt, ett flertal forskare har inspirerats av samarbetet mellan italienska småföretag (Putnam 1992). Enligt beräkningar från 1997 finns totalt 100 små distrikt med 630 000 anställda och 63 000 företag i Norditalien (Berggren m.fl. 1998). I Sverige har Bengt Johannisson beskrivit Gnosjö och dess sedan länge samverkande företag. I en av studierna (Johannisson 1998) jämförs ortens företagare med de nystartade i företagsbyn Ideon i Lund. Bioteknik i Uppsala som Waxell (2005) presenterar är ett senare exempel som utnyttjar den begreppsapparat systemsynsättet erbjuder.

System, vägen, sanningen och ...?

Forskarvärlden uppvisar inte någon samlad uppslutning bakom systemansatserna, utan här hörs också kritiska röster. Martin och Sunley (2003) ger en översiktlig presentation av kunskapsområdet och ifrågasätter ett orefleterat anammande av tankegångarna. Andra (Breschi & Lissioni 2001; Hudson 1999) kritiserar hur tankarna kommit att bli utgångspunkt för politiskt agerande. En vanlig uppfattning är att begreppen är otydligt definierade och att de empiriska illustrationerna fortfarande är få (Malmberg 2002). I hans framställning markeras också hur kluster kommit att stå för både industriella system av företag som hålls samman av relationer av olika slag, och för en geografisk koncentration av likartade verksamheter. För att skapa reda i den begreppsmässiga förvirringen föreslår Malmberg en uppdelning i begreppen ”företagskluster” och ”geografiska kluster”. Företagskluster lyfter fram samverkan mellan företag baserad på funktion, men oberoende av geografiskt avstånd, medan geografiska kluster ringar in rumslig samlokalisering snarare än funktionella relationer. Företag i geografiska kluster tycks vara mindre kopplade till varandra, än vad man i förstone kan tro. På motsvarande sätt tycks funktionella kluster inte alls vara snävt avgränsade geografiskt. Wigren (2003) har ifrågasatt en del av den svenska framgångssagan Gnosjö. Hon menar att invandrarna som flyttat till orten för att där fanns jobb, men som aldrig uppfattat det mytiska med platsen, helt tappats bort i tidigare beskrivningar. Wigren lyfter också fram hur kvinnor lämnar Gnosjö, för att

studera vidare och kanske inte återvänder. Gnosjöandan framstår i hennes avhandling som ett manligt fenomen byggt på den traditionella, manligt dominerade tillverkningsindustrins förutsättningar. Där marginaliseras både kvinnor och invandrare. Moulaert och Sekia (2003) upprättar en typologi över olika perspektiv på systemteori och innovationsmodeller. Deras kritik är att ansatserna är olika till sin karaktär, och att det är ideologiska skäl som gör att de framstår som likartade: uppslutningen bakom en kapitalistisk marknadslogik.

Politiken och kluster

Många av de kritiska forskarna har noterat det intresse som tankar kring innovationssystem och kluster väckt bland politiker och tjänstemän inom den regionala utvecklingspolitiken. Detta gäller inte minst Sverige. Sedan 1980-talets början har staten alltmer skjutit ifrån sig ansvaret för regionernas näringslivsutveckling till lokala och regionala aktörer. Under 1980-talet blev ett ledord således "lokal mobilisering" och under 1990-talet kom den svenska regionalpolitiken att inriktas på att främja kluster och innovationssystem genom till exempel inrättandet av Vinnova. Nutek har i ett flertal rapporter under 1990-talet betonat vikten av kluster och presenterade 2001 några framgångsrika exempel i rapporten "Regionala vinnarkluster". I rapporten framhölls till exempel Telecom City i Karlskrona som förebild. De regionala tillväxtprogrammen syftar även de till att man lokalt och regionalt själva ska profilera sina kluster. Syftet med den här politiken är en föreställning om att regional specialisering (och arbetsdelning) leder till tillväxt och att det är sociala nätverk (eller socialt kapital om man så vill) som kan åstadkomma detta (Engstrand & Sätre-Åhlander 2003).

I Näringsdepartementets rapport 2001 om tillväxtavtalen framgår att de regionala partnerskapen ska befrämja nätverksorienterat arbete. Likadant är det med kluster. Intressant är att klusterpolitiken definierades som en rörelse underifrån: "Som ett resultat av bl.a. tillväxtavtalen håller en klusterpolitik på att växa fram underifrån i Sverige" (Ds 2001:15, s. 14). Departementet pekade också på att andra länder för en klusterpolitik. Definitionen av kluster var dock mycket bred: "Vanliga avgränsningar är efter teknologi eller geografisk närhet". 2002 påpekar man från Näringsdepartementets sida att "klusterperspektivet har blivit den viktigaste metoden för offentliga aktörer att närma sig privata aktörer". Syftet med att använda sig av kluster är att "kluster med andra ord handlar om att anlägga ett systemperspektiv på konkurrenskraft och innovationer" (Ds 2002:34, s. 9).

År 2003 har tillväxtavtalen bytts ut och kallas nu för tillväxtprogram. Systemperspektivet lyfts återigen fram. Man utgår ifrån att olika aktörer har en gemensam problemställning. Det intressanta är hur de regionala aktörerna verkar stämma in i den uppifrånstyrda politiken, åtminstone enligt departementets rapport om tillväxtavtalen:

För flertalet samordnare framstår de tre strategiska områdena i regeringens riktlinjer för tillväxtprogrammen – arbetskraftsförsörjning, entreprenörskap och företagande samt innovationssystem och kluster – som naturliga utgångspunkter i utformningen av det fortsatta arbetet (Ds 2003:43, s. 23).

Som ett resultat av den statliga politiken (och föreställningen om en effektiv arbetsdelning) som framhäver fördelarna med specialisering har skapandet av lokala/regionala kluster blivit högsta mode under 1990-talet. Specialiseringen karakteriseras av att en viss bransch pekas ut samt att det ibland, men inte alltid, handlar om ett väl definierat geografiskt område.

Avgränsningar besvärliga

Det finns knappast anledning att okritiskt anamma tankegångarna som gör systemansatser till framgångsfaktorer. En sammanfattning kan lämpligen ta avstamp i att det framkommer två linjer i resonemangen. Det ena handlar om exemplen som är slående: Silicon Valley, Hollywood, Bangalore, småföretag i Småland, träindustrierna i Västerbotten och så vidare. Det andra resonemanget bygger på ett uppenbart intresse hos aktörer inom administration och politik att omsätta dessa historier till handfasta åtgärder på andra platser. Sverige har ju en statlig myndighet med detta som sitt verksamhetsområde: ”Vinnova – verket för innovationssystem” med en omslutning på en miljard kronor och 150 medarbetare. Två andra frågeställningar framstår också som centrala. Det rör dels utbredningen i rummet, och vidare hur ”systemet” går att avgränsa som sektor eller verksamhetsområde. Det kan tyckas vara vetenskapliga detaljfrågor, men rymmer mer centrala problem. Vi kan låta Waxells studie över bioteknikindustrin i Uppsala (Waxell 2005) vara den konkreta utgångspunkten, men det skulle kunna vara vilket annat exempel som helst vilket förs fram i anslutning till kluster eller innovationssystem. Det är för det första oklart om det är korrekt att prata om Uppsala som det egentliga klustret, eller om det rättvisare att beskriva en samverkan mellan Uppsala och Stockholm. Det är likaså uppenbart att systemet är globalt i den meningen att marknaden som förutsätts för produkterna finns världen över. Även kunskapsbildningen är världsomspännande, det är omöjligt att utveckla en verksamhet som bioteknik, utan att vara med bland de andra framgångsrika företagen. Klustren är, som Malmberg (2002) så tydligt beskriver, lokala i en mening men samverkan inom verksamhetsområdet internationellt är ett lika tydligt kännetecken. Utbredningen i rummet framstår alltså som problematiskt, även om den lokala närvaron är uppenbar och viktig: arbetsmarknad, del av kreditförsörjningen, utbildningsorganisationer och stödjande konsultverksamhet. Den andra frågan utgår från att när system beskrivs som uppbyggt av ”näraliggande verksamheter” kan det framstå som en träffande karaktäristik. Det skapar dock knappast någon tydlighet. Waxell (2005) beskriver avgränsningsproblemen kring bioteknik i sin avhandling, men den kan säkert

gälla de flesta liknande koncentrationer: Värmlands förpackningskluster eller Kistas IT-kluster. Frågan kan ställas även om andra verksamheter som upplevs som nya och där kombinationer av traditionella ”branscher” också är en viktig grund.

Systemsynsätt i olika former har framställts som den ena pelaren för att förstå förändringarna i arbetets geografi. Geografisk specialisering har påverkat företagens lokalisering, där fördelarna med rörlighet på arbetsmarknaden och kunskapspridning ställs i förgrunden. Den andra pelaren i framställningen utgörs av företagens egen specialisering och omvandling. Denna hör nära samman med flytt av arbetstillfällen och det fenomen som går under benämningen ”outsourcing”. Det är frågor som behandlas i nästa avsnitt.

Outsourcing

Både privata och offentliga organisationer erbjuder exempel på en allt längre driven arbetsdelning. Storföretaget Ericsson, som på 1960-talet var en sammanhållen enhet präglad av diversifiering och decentralisering, har under de senaste 15 åren omvandlat sin verksamhet. Tillverkning sker hos externa bolag med sammansättning som specialitet: Solectron och Flextronics. Utvecklingen av datasystem har lagts ut till underleverantörer och i fabrikena används ofta bemanningsföretag som jämnar ut variationer i efterfrågan. Många funktioner kan flyttas runt i världen – åtminstone är detta tanken. De små företag som återges senare ger exempel på hur utflyttning av jobb, i detta fall i egen regi, var en förutsättning för överlevnad. Att utföra tältsömnaden i Estland ledde emellertid till ökad omsättning och innebar att arbetstillfällen i Sverige kunde öka inom administration och produktutveckling. Ett annat mindre tillverkningsföretag behåller sin verksamhet i Sverige, och tror sig ha hittat konkurrensfördelar som gör det uthålligt, trots en enkel produktionsteknologi och förhållandevis lågt kunskapsinnehåll. Den offentliga sektorns arbetsdelning exemplifieras med städproduktionen i två kommuner i Östergötland. Privatisering gjordes här på olika sätt och fick olika konsekvenser. Detta gav utrymme för både multinationella företag och enskilda entreprenörer, om än med olika förutsättningar. De geografiska konsekvenserna är att bestämmandet över städning flyttas från kommunhuset till det multinationella företagets kontor i någon europeisk storstad.

Diskussionen om utflyttning av jobb från Sverige till andra länder är mycket intensiv, liksom de olika uppfattningar som kommer till uttryck både om vilken omfattning det har och vilka orsaker som ligger bakom. Delar av denna diskussion redovisas i kapitlet om diskurser. En omfattande internationell diskussion om flytt av arbetstillfällen och dess konsekvenser behandlas dock inte här. Friedman (2005) har till exempel blivit en bästsäljare med sin globaliseringsvänliga bok, medan ett mer organisationsnära och resonerande bidrag är Berger (2005).

Här följer inledningsvis en kort kunskapsöversikt: hur mycket vet vi om jobben och geografin? Varför är Kina och Indien viktiga i sammanhanget?

Outsourcing och jobbflytt – vad är det och hur omfattande?

Användandet av outsourcing bland svenska företag förekom redan på 1960-talet. Det är dock inte klart om begreppet har haft samma innebörd över tid och rum. Det är därför viktigt att klargöra vad vi menar med ”outsourcing”. Anledningen är att ”outsourcing” i synnerhet till utlandet oftast blandas samman med ”offshoring”. Ibland används offshoring som synonym till outsourcing till utlandet vilket är förvirrande. Att det finns oklarheter kring dessa begrepp beror sannolikt på att båda beskriver omstruktureringar som företag kan genomföra där båda innebär flytt av produktion till utlandet. I det första fallet lägger ett företag ned delar av eller hela produktionsenheter i Sverige för att flytta till ett annat land dock fortfarande inom (moder)företagets regi. Exempel på detta är Electrolux förflyttning av hela dammsugartillverkningen från Sverige till Ungern. I det andra fallet överlåter ett företag aktiviteter som tidigare har utförts i egen regi till externa leverantörer i andra länder. Exempelvis kan vi nämna Volvo och Ericsson som har överlåtit produktionen av komponenter till underleverantörer i andra länder som Kina. Oavsett vilket begrepp som används flyttas produktion och därmed arbetstillfällen i båda fallen utomlands och benämningen kanske inte spelar så stor roll för dem som drabbas. Det är dock ändå viktigt att skilja på dessa typer av omstruktureringar. Medan ”offshoring” i en del litteratur används för att beskriva det första fallet, använder vi ”internationell outsourcing” för att beskriva den senare typen av omstrukturering.

Tabell 3.1. Olika former av omstruktureringar.

Flytt av arbetstillfällen	Inom Sverige	Utom Sverige
Inom det egna företaget	Omflyttning av jobb	(Inhouse) offshoring
Till ett annat företag	Nationell outsourcing	Internationell outsourcing

Det saknas heltäckande statistik om outsourcing av produktion till externa leverantörer, i synnerhet i utlandet. Den information som finns är baserad på enkätundersökningar eller indikatorer. En indikator för outsourcing kan till exempel vara värdet av importen av insatsvaror i relation till den totala varuproduktionen i landet. En ökning av insatsvaruimportens andel av den totala varuproduktionen tolkas som att omfattningen av flytten av produktionen till utlandet har ökat.

Material från tre olika håll försöker, var och en utifrån sina utgångspunkter, beskriva omfattningen. Skrifterna ger delvis olika bilder, men skillnaderna går att föra tillbaka på skillnader i metoder. Det handlar om följande tre källor:

- (1) Arbetslivsinstitutets enkät till 3 000 privata företag (Wikman 2003)

- (2) Svenskt Näringslivs planenkät till cirka 200 industriföretag (som bland annat redovisas i Fölster 2004)
- (3) Högskolan i Gävles enkät till 600 tillverkningsföretag (Bengtsson m.fl. 2005).

Storleken på urvalen skiljer sig uppenbarligen åt, liksom populationsavgränsningen. I Arbetslivsinstitutets enkät svarade två tredjedelar. De båda andra hade som mest hälften svarande, vilket också innebär att antalet deltagande företag varit relativt begränsat. Slumpens möjligheter att ställa till problem blir stora. Arbetslivsinstitutet utgick ifrån antalet anställda och fokuserade på förändringar i verksamhet, som omfattat ett större antal anställda, det vill säga minst fem personer för de mindre företagen (de under 100 anställda) och minst tio personer för de större företagen. För de riktigt stora företagen med minst 500 anställda noterades bara förändringar motsvarande minst 50 anställda. Alla företag från 20 anställda och uppåt ingick.

Svenskt Näringsliv tog inte med någon specifikation av antalet berörda personer, men utgick lika fullt ifrån ”minskningar i personalstyrkan”. Storleken på ingående företag är i detta sammanhang något oklar. För Bengtsson med flera (2005) handlade frågeställningen om kostnader för externa leverantörer (i form av varor och tjänster). Endast företag med fler än 50 anställda ingick. I alla tre fallen var referensperioden tre år om än inte samma tre år. Skillnader i konjunkturen kan därför spela in.

Arbetslivsinstitutets bild (Wikman 2003) blev att endast tre procent av företagen outsourcat, det vill säga hade så stora förändringar att de omfattade cirka 5–10 procent av personalen. Procenten varierade dock starkt med företagsstorlek. Den var minst det dubbla för företag med 50 anställda eller fler. Svenskt Näringsliv talade om outsourcing för 30 procent av företagen. För de företag som outsourcat var förändringen dock i allmänhet liten (det vill säga rörde 1–5 procent av personalen). Andelen företag som berördes av större förändringar beroende på outsourcing tycktes ligga rätt väl i paritet med Arbetslivsinstitutets data.

Bengtsson med flera (2005) gav den mest avvikande bilden. Här tycktes hälften av företagen varit inblandade i någon form av outsourcing. Tjugo procent av företagen sa att deras kostnader för inköp av varor och tjänster ökat med tio procent eller mer. Ett försök gjordes att räkna på vad förändringarna skulle ha inneburit i antal individer. Här antyder man ungefär samma låga nivå, som i de båda övriga undersökningarna.

En annan undersökning av intresse har genomförts av Sveriges industritjänstemanna förbund (SIF). Undersökningen är intressant då den berör regionala skillnader vad gäller omfattningen av outsourcing och därmed arbetstillfällen utomlands. Dessa regioner är Västra Götalands län, Norrbottens och Västerbottens län samt Småland (Jönköpings-, Kalmar- och Kronobergs län). Undersökningarna,

som baseras på enkätsvar, har genomförts under slutet av 2004 och i början av 2005 och referensperioden är de senaste fem åren. Det är viktigt att notera att undersökningsobjekten är företag med en lokal SIF-klubb. Undersökningsresultaten visar på variationer i omfattningen av outsourcing till utlandet mellan dessa regioner. I Västra Götalands län har 20 procent av de undersökta företagen uppgett att de har outsourcat produktionen utomlands, och totalt rör det sig om 1 700 arbetstillfällen fördelat på 36 företag. I Smålandsregionen har däremot 25 procent uppgett att outsourcing har ägt rum och det handlar om 600 arbetstillfällen fördelat på 24 företag. Vad gäller företagen i Norrbottens och Västerbottens län har inte mer än tio procent angett outsourcing och endast 150 arbetstillfällen fördelade på 49 företag är berörda. Det är viktigt att nämna att näringsstrukturen i dessa regioner skiljer sig åt. Medan stora industriföretag dominerar i Västra Götalands län, domineras Småland av små och medelstora företag. Norrland å sin sida domineras av kapitalintensiv och råvarubaserad industri.

Slutsatsen av undersökningarna är att många företag tycks beröras av förändringar som dessa. Det är dock svårt att säkert specificera hur stora förändringarna faktiskt varit. Oftast tycks förändringarna ha berört en relativt liten del av personalen.¹

Världens verkstad och kontor: exemplen Kina och Indien

Världens två befolkningsrikaste nationer står i centrum för en internationell diskussion om geografisk arbetsdelning. Kina och Indien har kommit att förknippas med flytt av både industri- och tjänstejobb från västvärlden till låglöneländer. Kina har specialiserat sig på tillverkning och kallas för världens verkstad, medan Indien benämns världens kontor mot bakgrund av beroendet av jobb inom IT och tjänstesektorn.

Även om dessa asiatiska länder lätt klumpas ihop, finns betydande skillnader mellan dem. Kina är en politisk diktatur, där ungas flytt från landsbygd till industriklaver driver industrialiseringen. Kinas starka position i världsekonomin är ett resultat av en enhetlig statsmakts ambitioner. Här tillverkas nu 75 procent av världens leksaker och 58 procent av kläderna (Pitsilis m.fl. 2005). Ett relativt brett utbyggt utbildningssystem bidrar till en över lag mer kvalificerad arbetskraft än Indiens. En annan viktig förutsättning för den kinesiska tillväxten inom tillverkningsindustrin är den starka efterfrågan som råder i USA. Det är lätt att se hur Kina på de flesta områden överglänsar Indien: mer utländskt kapital dras till landet, den kinesiska tillväxten har varit starkare under många år och levnadsstandarden är högre. Ett enkelt mått är kvinnlig läskunnighet: medan 87

¹ Denna slutsats bekräftas i stort också av ett specialnummer av *Ekonomisk Debatt* (4/2006) där olika författare närmast sig frågeställningen. Calmfors (2006) hävdar exempelvis i en diskussion om globaliseringens effekter på löner och arbetslöshet i Västeuropa att det är svårt att påvisa några sådana. Vi har möjligen bara sett början, och bör därför ha handlingsberedskap för framtiden.

procent av Kinas kvinnor kan läsa, har bara 45 procent av de indiska den för-
mågan (Världsbanken enligt *The Economist* 5 Mars 2005).

Indien har andra fördelar att konkurrera med: en kvalificerad och relativt om-
fattande högskoleutbildning och det engelska språket. Indien är också mer accep-
terat i politiska sammanhang genom sin västerländska parlamentariska demokrati
(om än med stora problem). En lång tradition av ingenjörutbildning i Indien har
grundlagt förutsättningarna för kvalificerade jobb inom IT och närliggande
verksamheter. De indiska företagen kom in på världsmarknaden i samband med
oron för millenniebuggar när de tog på sig enklare uppdrag. Företagen, främst de
tre stora Wipro, Tata Consultancy Services och Infosys, kan nu erbjuda allt mer
kvalificerade tjänster. De tillhör de tio största inom sin sektor i världen och ut-
manar konkurrenter som IBM och Accenture. Det som kallas Business Process
Outsourcing (BPO) är en närliggande verksamhet där dessa och andra företag
erbjuder tjänster inom telefonsupport, redovisning, lönehantering och annan
administrativ hantering som anses oberoende av avståndet till europeiska och
amerikanska företagskunder. Här har Indien ett försprång före Kina, även om det
ännu utgör en blygsam del av ekonomin, med någon knapp miljon av arbets-
kraften och fyra procent av BNP. Prognoser från konsultbolag och branschföre-
trädare spår emellertid en stark tillväxt (*The Economist* 13 November 2004).

Kinas och Indiens fortsatta ekonomiska utveckling är knappast problemfri
eller självklar. Kinas bekymmer är förutom den politiska situationen med en-
partistat också en ineffektiv kapitalmarknad och stora regionala skillnader. Dessa
skillnader ökar eftersom de ekonomiska framgångarna går landsbygden förbi: en
möjlig källa till politisk oro. Problemet med regionala olikheter delar Kina med
Indien, IT-undret är koncentrerat till några få delstater och städer och stora delar
av landsbygden är i stort opåverkat. Andra bekymmer i Indien är att konkur-
ensen om den kvalificerade arbetskraften skärps, vilket leder till ökade lönekost-
nader och en hög personalomsättning. Dessa problem spetsas till när också
utländska företag väljer att etableras sig i Indien (se exemplet med Ericssons/
IBM:s dataenhet i Östersund som flyttade till just Indien). Den svaga infra-
strukturen utgör ett annat bekymmer – IT-huvudstaden Bangalore drabbas dag-
ligen av strömavbrott och trafikstockningarna är kroniska. Ett problem de båda
länderna delar är konkurrensen från grannar i Sydostasien. Vietnam, Filippinerna
och andra länder är beredda att erbjuda ännu lägre löner inom både tillverkning
och tjänstesektorn, när brist på arbetskraft tvingar fram högre löner. Svaret från
Peking och New Delhi blir att söka erbjuda mer avancerad tillverkning och ut-
vecklade tjänster med en högre kvalitet, där löneläget inte är den avgörande
faktorn.

Det finns ur ett svenskt perspektiv uppenbart två sidor av tillväxten i Kina och
Indien. Å ena sidan försvinner arbetstillfällena till dessa och andra låglöneländer.
Å andra sidan skapar detta också möjligheter för västerländska företag: Volvo:s
indiska lastbilsfabrik kan dra fördel av utbyggnader av vägnätet i landet, ABB

arbetar med att säkra elkraftförsörjningen och Ericsson växer i Indien i spåren av mobiltelefonutbyggnaden. Bara i Indien räknas med att drygt 200 miljoner människor (av en miljard) tillhör en konsumerande medelklass som utgör marknad för västerländska varor och tjänster. Situationen är motsvarande i Kina, och visar hur denna asiatiska industrialiseringsprocess inte bara hotar arbetstillfällena, utan också skapar möjligheter för nya jobb i Sverige.

Beskrivningarna från Kina och Indien visar en massiv förändring i jobbets geografi: stora direktinvesteringar, tillväxt inom industri och kontor och stark framtidstro. Här finns en blandning av jobb inom tjänstesektorn som kräver hög formell utbildning och arbetstillfällena som bygger på långa arbetsdagar, låga löner och en tillvaro i nyuppförda industristäder långt från uppväxtorten på landsbygden. De kvantitativa studier som redovisats här antyder å andra sidan att omfattningen av outsourcing inte är så omfattande. Dessa möjligen motstridande bilder kompletteras här med fallbeskrivningar från svensk arbetsmarknad med fokus på flytt av arbetstillfällena och nya former av arbetsdelning mellan företag.

Fallbeskrivningar

Fallbeskrivningarna i detta avsnitt gör nedslag i olika delar av Sverige. Inledningsvis blir Ericsson utgångspunkten. Detta storföretags historia är också berättelsen om hur flera svenska kommuner fått se sin arbetsmarknad omvandlad. Här beskrivs vad som hänt i Norrköping, Kumla och Östersund. Dessa tre fall bygger på flera källor: Engstrand (2003), Engstrand och Ekstedt (2005) samt Engstrand och Sätre-Åhlander (2003). Även i andra exempel är företaget med: i Karlskrona och Telecom City finns Ericsson något i bakgrunden, liksom i fallen från Söderhamn och Ljusdal. Ett annat stort företag, Pharmacia, anslår tonen i ett annat exempel där Uppsala beskrivs som ett centrum för bioteknisk industri. Det framgår där både hur detta industriella system växt fram och på vilka olika sätt detta kan berättas. Avslutningsvis flyttas fokus från storföretag till den offentliga sektorn och småföretagen, för att visa hur också dessa sektorer påverkas av förändringarna i jobben och geografin. Syftet med avsnittet är att länka de allmänna resonemangen om system och outsourcing med de effekter vi ser på lokala och regionala arbetsmarknader. Vilka konkreta uttryck tar sig specialiseringen av företag och orter idag?

Del 1: Från LM Ericsson till Solectron och nedläggning i Norrköping

LM Ericsson startade verksamhet i Norrköping 1961. I den nedlagda yllefabriken fanns lokaler lediga, och här kunde företaget expandera kraftigt under de följande decennierna. Man sysselsatte i början av 1970-talet en femtedel av stadens industrianställda. 1970-71 byggdes en ny fabrik upp i Ingelsta och 1989 slogs de båda enheterna samman. Då hade Ericsson med sju självständiga verkstäder växt till att bli Norrköpings största privata arbetsgivare.

Under 1990-talet skulle expansionen ersättas av omstuvningar och neddragningar. Detta inleddes 1992 med projektet Focus ("For our customers"). Kundorientering och minskade ledtider var målen, och metoderna utgjordes av decentralisering, lagarbete och en integrering av arbetar- och tjänstemannajobb. Så kom förändringarna slag i slag. 1993 och 1994 flyttades produktionen mellan och inom fabriken sju verkstäder, för att leva upp till de nya målsättningarna. Dessa var dock mer krävande än vad ledningen förutspått, och först efter två år hade en del av dem uppnåtts. Fler åtgärder stod på tur. 1997 beslutade Ericsson att dra ner på verksamheten i Norrköping. Arbetsstyrkan gick därigenom från 2 300 till 580. Vissa verksamheter upphörde, andra såldes till de amerikanska företagen Solectron och SCI. En del av dessa jobb flyttades till Skottland. Den kvarvarande tillverkningen inriktades på montering och testning av AXE-system, och denna samlades i en fabrik. Den kom därmed att bli länk i en världsomspännande leveranskedja (Global Supply Chain).

Från att ha varit över 2 000 anställda inom en rad olika verksamheter i sju verkstäder, återstod därmed bara en fabrik med ett produktområde i Norrköping. Men förändringarna tar inte slut där. 1999 lade Ericsson ner hela sin verksamhet i kommunen, och Solectron fattade samma beslut med de delar de övertagit. Även den IS/IT verksamhet som Ericsson bedrivit i Norrköping påverkades. Den lades ner 2002, men delar av de anställda fortsatte att jobba med Ericsson som kund och med liknande uppgifter i de gamla lokalerna. Till och med företagets gamla kontorsstolar är kvar, när IT-företag som Yrkesmästaren och T2M med före detta Ericsson och Solectron-anställda arbetar vidare i Norrköping. Dessa företag, men inte mycket annat, påminner om Ericssons drygt 40-åriga historia i kommunen, och den upp- och nedgång som skett.

Del 2: Ericsson i Kumla: outsourcing och produktionsomläggning

Ericsson i Kumla utgjordes inledningsvis av dotterbolaget SRA (Svenska Radio Aktiebolaget). Från 1962 och två år framåt tillverkades där radio- och TV-apparater, denna verksamhet ersatte en nedlagd skofabrik, som gått i konkurs några år tidigare. Tillverkningen på SRA övergick så småningom till en mönsterkorts-tillverkning, efter att man 1966 lyckades framställa det första mönsterkortet. I nästa steg lät Ericsson bygga en ny fabrik i Kumla för produktion av kommunikationsradio och personsökare, som stod klar 1973. En ny mönsterkortsfabrik färdigställdes 1977 och den kom 1983 att tillhöra den nya enheten ERA (Ericsson Radio System). Verksamheten med kommunikationsradio och personsökare fördes 1989 över till det nybildade Ericsson Mobile Communication, men de båda fabrikerna i Kumla var ändå sammanvävda. Mönsterkorten tillverkades för att ingå i Ericssons egna produkter i Kumla. Så småningom blev mobiltelefoner den stora verksamheten, den startade 1986. 1998 blev mönsterkortsfabriken istället ett "Technology Center" under det decennium när Kumla var den största

mobiltillverkande enheten i Sverige med 3 200 anställda. Vid sidan av ren produktion, fanns i Kumla också en enhet med 100 tekniker och ingenjörer som förberedde nya mobiltelefoner för volymtillverkning. Under 2000-talet kom så förändringens vindar att blåsa också i Kumla.

Det beslutades att istället för mobiler, skulle tillverkningen inriktas på basstationer. I en uppdelning där Gävle fick de nya 3G-stationerna, skulle Kumla tillverka gamla GSM-stationer. Annan produktion förändrades också, bland annat flyttades mobilsammansättningen till Flextronics i Linköping. Den äldsta kvarvarande tillverkningen i Kumla, mönsterkort, övertogs av Flextronics dotterbolag Multek i mars 2001. Men dess saga blev kort. När telekomkrisen slog igenom, beslutades om en nedläggning som genomfördes 2003. Idag finns 800 Ericssonanställda kvar i Kumla.

Del 3: Från LME till Solectron i Östersund

LM Ericsson startade i Östersund 1965, när fabriken i Huddinge flyttade sin verksamhet. Under 1960-talet tillverkades i det första skedet pupinspoler, som i telefonstolpar och kopplingskåp skulle förbättra talkvaliteten i telefonnäten. Senare kom minnessatser för det automatiserade telefonsystemet att bli en viktig produkt. I början av 1970-talet påbörjades så kretskortsmonteringen.

Det skulle dröja tio år innan det riktigt stora teknikskiftet genomfördes på fabriken. I början av 1980-talet övergick provningen av de analoga systemen till provning av digitala produkter för AXE-systemet. 1980 flyttades också kabeltillverkningen i Katrineholm till Östersund. Men 1980-talet blev också problematiskt för fabriken, eftersom den fysiska delen av produkten utgjorde en allt mindre andel, och fler timmar istället krävdes för utveckling av mjukvara. Inför hotet om neddragningar, eller till och med nedläggning av fabriken, inleddes en omskolningsprocess med hjälp av länsarbetsnämnden, Trygghetsrådet och Trygghetsfonden. Ett test erbjöds intresserade anställda, varefter de som befanns lämpliga fick genomgå en utbildning och därefter erbjöds anställning på den nya enheten Ericsson Data Systems (EDS) i Östersund. Den sysslade inledningsvis med systemförvaltning och omfattade ett 20-tal anställda, som på behörigt avstånd från Stockholm kom att betraktas som i princip självstyrande. Under 1990-talet blev kretskort den dominerande tillverkningen på fabriken. Ännu idag, när Solectron driver verksamheten, är kretskorten viktiga produkter.

Krisen vid fabriken på 1980-talet avvärijdes med hjälp av EDS, och en mer avancerad produktion. Under 1990-talets andra hälft kom så nya förändringar slag i slag. 1996 outsourcades ferrittillverkningen till det japanska företaget Tamura. 1997 fördes hela fabriken över till enheten Ericsson Utveckling. Nästa steg var att Ericsson i slutet av 1990-talet började hyra in personal från Kornboden, ett lokalt bemanningsföretag. När Solectron år 2000 övertog tillverkningen inom AXE från Ericsson, fortsatta Kornboden sin uthyrningsverksamhet.

Men också andra enheter lämnade Ericsson. Samma år, 2000, tog AU-system (senare Teleca) över utvecklingsenheten, och kunde som självständigt bolag åren därefter växa från 76 till 140 anställda. I samma veva tog Caterpillar Logistics över logistikverksamheten.

EDS som bildades för att möta krisen på 1980-talet, blev senare Ericsson Process and Application, som hösten 2003 fördes över till IBM. Det amerikanska företaget flyttade 2004 hela denna del till Indien. Detta förklarades av IBM med ”minskad efterfrågan från Ericsson” medan SIF:s arbetsmiljöombud menade att IBM skulle ”börja på andra servicenivåer”. Eller i klartext: Ericssons sparprogram krävde lägre kostnader, och om systemförvaltningen skulle bedrivas billigare, blev flytten till Indien nödvändig.

Ericsson i Östersund har alltså sedan mitten av 1960-talet sett tämligen enkel sammansättning ersättas av digitala produkter och mer avancerade utvecklingsuppgifter. Från att ha bedrivit all verksamhet i egen regi, har andra bolag successivt tagit över alla verksamhetsgrenar. Idag sköts Ericssons tillverkning helt av Solectron, som i sin tur hyr in personal från Kornboden. I Ericssons ursprungliga lokaler i industriområde Odenskog finns idag 530 personer inom Solectron, varav 200 formellt är Kornbodens personal.

Kopplingen till Ericsson är fortfarande stark. Flera av de anställda har tidigare arbetet på Ericsson, Ericsson är största kund till både Solectron, Teleca och Volex och tar ofta in Telecas anställda som konsulter. Ericsson finns alltså fortfarande kvar som en viktig del av de anställdas arbetsliv.

De tre Ericsson-kommunerna har upplevt effekterna av teknikskiften och globala trender på ett mycket påtagligt sätt. Många av de arbeten som utfördes i verkstäderna här, de finns nu på andra håll i världen och ofta hos kontrakterade företag som är specialiserade på just sammansättning eller tillverkning. Flextronics och Solectron som återkommer i fallen är exempel på sådana. Det är också uppenbart hur de kvarvarande verksamheterna inlemmats i globala kedjor: arbetet görs som en del av större produktionssystem med dess speciella krav. Detta är kännetecknande för vår tids stora industriföretag och sätter tydlig prägel på arbetsförhållandena.

Om Ericssonkoncernen i dessa tre fall står i blickpunkten, kommer företaget att spela en mer undanskymd roll i de följande. Här är istället den kommunala eller regionala nivån den centrala. I Karlskrona fanns Ericsson med som en aktör, men i huvudsak handlar det om att ge en mer positiv bild av kommunen. Ericsson fanns också en tid lokaliserad i Söderhamn, men exemplet utgår från att avvärja en kris i samband med en försvarsnedläggning och vilka idéer som ingav hopp då. Resultatet där var nedslående. Ett mer positivt exempel utgörs av Ljusdal där en verksamhet med callcenter växt under 1990-talet. En annan fallbeskrivning återger hur Uppsala kommit att bli, eller kommit att framställas som, ett centrum för bioteknikindustri i Sverige.

Telecom City i Karlskrona

Telecom City (TC) bildades 1993. Bakgrunden var att kommunen, i form av näringslivsenheten, ansåg att bilden av Karlskrona var negativ ute i landet och måste förbättras. Mellan 1995 och 2000 lanserades en stor marknadsföringskampanj. Affärs- och dagspress rapporterade om den fantastiska utvecklingen från kriskommun till framgångsrikt telekomcentrum. De tongivande deltagarna i nätverket var kommunen, högskolan, varvet, Ericsson, Flextronics och Euro-politan (numera Vodaphone). Under årens lopp tillkom ett antal IT- och telekomföretag medan andra försvann. Ett femtiotal företag finns idag inom TC. Ledningen av Telecom City har satsat på nyhetsbrev (Telecom City News) och sociala aktiviteter inom Telecom City Club & Co (Engstrand 2003).

Att marknadsföra en stad eller kommun är dock inget nytt fenomen. Redan under 1930-talet påpekades detta lokalt i Karlskrona och man ville marknadsföra sig för att locka till sig industrier. Anledningen var den ”rådande konkurrensen mellan stadssamhällena” (Engstrand 2003). Exemplet Telecom City illustrerar väl hur den lokala mobiliseringen sammanfaller med regeringens syn på regional- och lokal näringspolitik; när statsmakterna drar sig ifrån den lokala arenan ökar de lokala insatserna (Engstrand 2003).

Ljusdal – Byggfakta blev startskottet

För drygt trettio år sedan satt några representanter från det lokala näringslivet, politiker och tjänstemän på badhuset i Järvsö, en liten ort några kilometer söder om Ljusdal. En av dessa var Bengt Wigart – en Stockholmare som köpt en vinterstuga i Järvsö. Wigart ägde ett litet tjänsteföretag i Stockholm som sålde marknadsinformation till byggbranschen. På detta möte hade Wigart ett stort bekymmer som han ville dela med den lokala eliten. Wigarts företag Byggnadsupplysning hade problem med att anställa och behålla personalen. På grund av den rådande högkonjunkturen i Sverige var det svårt att anställa personal som ville sitta vid telefonen och göra marknadsundersökningar. Detta framgår av Nuur (2005), en avhandling som denna beskrivning bygger på.

När Wigart berättade om svårigheter att anställa personal fick han veta att det fanns arbetskraft i Ljusdal och att driftkostnader inte var lika stora. På detta möte bestämde Wigart att flytta sitt företag till Ljusdal. Han sökte 15 000 kronor i form av bidrag från Näringsdepartementet. Svaret blev nej eftersom lockmedlen bara gällde ”riktiga” företag, det vill säga tillverkningsindustrin. När han senare berättade detta för de lokala politikerna och den lokala företagsföreningen lovade man att han skulle få hjälp. I maj 1971 åkte en konvoj med 40 bilar och plakat som ”Låt Norrland leva!” till Stockholm och hjälpte Wigart att flytta till Ljusdal – där han etablerade Byggfakta – som kommer att få stor betydelse i kommunen.

Embryon till denna klusterbildningsprocess anades redan i början av 1970-talet när Wigart satt igång flytten av Byggfakta från Stockholm till Ljusdal.

Byggfakta anställde som mest i mitten av 1980-talet cirka 300 personer med uppgift att samla information och kunskap om byggbranschen som sedan bearbetades och såldes till de olika aktörerna i branschen. Under första hälften av 1990-talet började de första avknoppningarna från Byggfakta och idag finns det 17 små och medelstora företag som tillsammans har cirka 900 anställda. Man kan identifiera fyra faktorer som samspelade och bidrog till att klustret uppstod:

- Byggfakta som plantskola. På 1990-talet etablerade två före detta anställda på Byggfakta ett konkurrerande företag i Hudiksvall. Affärsidén är detsamma som Byggfaktas, det vill säga att samla, bearbeta och förmedla information till ekonomiska/offentliga aktörer, men för deras del i massmediebranschen. Med etableringen insåg före detta Byggfaktaanställda behovet av samma tjänster inom andra branscher. I slutet av 1990-talet etablerades till exempel DHL efter att kommunen använde Byggfakta som ett lokomotivföretag för att bistå med både anställda och chefer.
- Internet: En annan faktor som spelade en viktig roll i klusterbildningen var Internets genomslag i mitten av 1990-talet. Trots att Byggfakta köpte sin första dator i mitten av 1970-talet och till stor del fortfarande använder telefonen som verktyg för att samla informationen har uppkomsten av Internet som marknadsplats bidragit till att klustret växte.
- Arbetskraft: Ett viktigt inslag i klusterteorier är det geografiska rummets betydelse för arbetskraftsspecialisering. Arbetskraftsförsörjning var en anledning till att Wigart valde Ljusdal som etableringsort. Ljusdal har genom åren samlat specialiserad arbetskraft. De stödjande organisationerna (arbetsförmedlingen, kommunens näringslivsenhet, vuxenutbildning) har insett betydelse av callcenterklustret och satsat på strategier för att utveckla det. Genom olika kurser som är anordnade av arbetsförmedlingen förväntas de arbetsökande utbilda sig i callcenterverksamheter. Av de 22 anställda på arbetsförmedlingen i Ljusdal jobbar fem med att försörja callcenterföretagen med kompetens.
- Horisontell utvecklingsdynamik. Callcenter sysselsätter cirka tio procent av arbetskraften i Ljusdal. Samtidigt finns det en horisontell dynamik i Ljusdal som sträcker sig till företag och myndigheter. De sociala relationerna mellan aktörerna tillkom tack vare den geografiska närheten. Betydelse av de sociala relationerna i utvecklingen av klustret kan ej överskattas.

Ljusdalsfallet illustrerar hur en utveckling av en kommuns arbetsmarknad har sin egen gång. En driftig entreprenör, samverkan med offentlig sektor, ny teknologi och sammantaget växer en räckvärd likartade verksamheter fram. Det fanns inledningsvis ingen stor plan, utan det hela skedde stegvis och byggde på samspel mellan olika aktörer och händelser. I Söderhamnsfallet tycks aktörerna istället ha haft förhoppningar om att kunna generera kluster genom planering och formellt beslutsfattande.

Söderhamn – kluster med förhinder

Nästan 30 år efter att Bengt Wigart, företagarföreningen och de lokala politikerna träffades på badhuset i Ljusdal, konfererade 18 representanter från Söderhamns kommun och små företag inom IT i den gamla järnvägsstationen i Söderhamn. Just denna kväll skulle man nätverka och skörda frukten av den nya ekonomin. Samtidigt tio mil norrväst om Söderhamn är avknoppningarna från Byggfakta (Wigarts företag) redan i full gång!

Söderhamn är en kommun som historiskt sett förknippas med Sveriges ekonomiska historia, främst präglad av skogsbranschen. Konjunkturella faktorer och effektivisering i produktion bidrog till att Söderhamn blev ett offer för strukturomvandling och en kommun som blev starkt beroende av regionala utvecklingsinsatser. Redan i mitten av 1940-talet kom regeringen till undsättning när man etablerade F15. I början av 1970-talet etablerades LM Ericsson i Söderhamn.

I mitten av 1990-talet upplevde Söderhamn en kris som orsakades av riksdagens beslut att lägga ner F15. För Söderhamn var F15 en viktig arbetsgivare. Antalet anställda uppgick till 500 personer. Underleverantörerna var många. Dessutom utgjorde flygflottiljen ett viktigt inslag i Söderhamns tradition och kultur.

När nedläggningen blev ett faktum utnämnde regeringen Söderhamnskommittén med syfte att undersöka vilka stödåtgärder som skulle behövas. Samtidigt pågick i Sverige en debatt om ”den nya ekonomins” möjligheter: IT skulle revolutionera det ekonomiska landskapet. Med hjälp av Internet kunde orter som Söderhamn konkurrera med Stockholm och andra platser runt om på jorden. För att möta den nya ekonomin måste Söderhamn satsa på att utveckla kreativa miljöer som främjar företag inom den nya ekonomin.

Representanter från kommunen åkte till Blekinge där det pågick en satsning på IT. Soft Centre området i Ronneby var i full gång för att befärma utveckling av IT. Genom licens skulle Söderhamn etablera ett Soft Center där entreprenörskap kunde frodas. För att få licens skulle Söderhamn begränsa affärsidén till elektronisk dokumenthantering.

I december 1997 vaknade invånarna i Söderhamn till löpsedlar om ”Söderhamns-paketet”. Paketet som presenterades av kommitténs ordförande innehöll satsning på framtiden. Söderhamns näringsliv skulle omvandlas och dess rykte som en ort förknippad med kriser skulle förbättras. Man utgick från den nya ekonomins möjligheter och satsade på att framtidens företag. IT och högre utbildning skulle prägla Söderhamn.

Den gamla järnvägsstationen byggdes om. Istället för väntsalar skulle man ha moderna IT-lösningar. Från januari 1998 till i början av 2000 kunde man läsa i tidningar om nya etableringar. Soft Center var tänkt som en arena där företag skulle samarbeta för att kunna konkurrera utåt och i det avseende startade man ett IT-nätverk som träffades en gång i månaden. Till nätverket skulle också tjänste-

män vara tillhands i fråga om kompetensutveckling och marknadsföring. Av flera anledningar, inte minst att i samma tid som arbetet i Söderhamn bedrevs så inföll IT-kraschen, misslyckades satsningarna i Söderhamn. Få av de företag som under 1990-talet startades med offentliga stöd lever idag vidare. De ambitiösa planerna kunde aldrig förverkligas och framtidstron kom av sig. Söderhamn blir bilden av klusterbildning med förhinder.

Lokal och global, samarbete och konkurrens. Uppsalas bioteknik i korthet

Uppsalas biotekniska industriella system (Waxell 2005, på vilken denna framställning bygger) uppmärksammades i slutet av 1990-talet. Ursprunget är dock betydligt äldre och går tillbaka till en forskargrupp kring pionjären The Svedberg. Denna forskning belönades med Nobelpris 1926, och därefter initierade Svedberg ett stort forskningslaboratorium i Uppsala. Med en för sin tid modern utrustning kunde han göra Sverige till en ledande nation inom proteinforskning. Svedberg var också en föregångare i att knyta ihop forskning och näringsliv. Här startade historien om Uppsala som en ort där läkemedelsindustri och forskning går hand i hand.

En ny historieskrivning tar sin början 1995 när Pharmacia, Uppsalas riktigt stora läkemedelsföretag, gick samman med Upjohn. Sammanslagningen innebar att stora delar av företagets forskning flyttades till Stockholm eller utomlands. Skulle detta bli slutet på en stolt epok i stadens historia? Här finns två versioner att tillgå. Den första är en framgångssaga som beskriver hur denna kris för kommunen tack vare satsningar på bioteknik innebar en nytändning. Fusionen med Upjohn och nedläggningen av forskningen blev i denna version ett startskott för en rad nya företag som kunde undanröja den hotande krisen. Uppsala blev ett centrum för bioteknik. Den alternativa versionen berättar om ett mycket mer långsiktigt skeende. Under en lång tid före sammanslagningen hade det i Uppsala funnits företag vid sidan av Pharmacia: Amersham Biosciences, Pharmacia Diagnostics, Fresenius Kabi och andra, som också kunnat samarbeta med kommunens olika forskningsinstitutioner. Det var alltså inte fusionen som drog igång detta. Däremot blev det starten för en marknadsföringssatsning där Uppsala lanserades som ett dynamiskt centrum för bioteknikindustri. Under de första åren av 2000-talet lyckades man bland annat placera över 200 artiklar som missionerade detta, skrivna av inhyrda frilansjournalister. Det nya, enligt denna alternativa historieskrivning som framförallt Waluszewski (2003) företräder, var således hur kommunen marknadsfördes snarare än bioteknikindustrins absoluta storlek eller betydelse.

Det finns förhållanden kring Uppsala och det biotekniska industriella klustret som är mindre kontroversiella. Även om fusionen inte hade någon allena saliggörande effekt, är ändå Pharmacias roll odiskutabel. Kring detta storföretag har andra mindre verksamheter kunnat växa fram. Det är också personliga bekant-

skaper från Pharmacia som utgör grund för de formella och informella nätverk som etablerats. Har man en gång jobbat tillsammans på företaget finns något gemensamt, som också blir grunden för tillit mellan aktörerna, trots att de kan vara formella konkurrenter. Samarbetet med de akademiska institutionerna i Uppsala är också centralt, liksom att denna forskning håller världsklass.

Relationen mellan olika aktörer inom bioteknik i Uppsala är täta och intensiva. Det uppfattas till och med som svårt för utomstående att komma in i nätverken. Här sker också kontinuerligt ett kunskapsutbyte mellan representanter för de olika bioteknikföretagen. Detta tydliggörs också av att många av företagets styrelseledamöter sitter i flera styrelser, hälften av bolagen har gemensamma styrelseledamöter. Samtidigt beskrivs relationerna som präglade av tävlingsanda och prestige – här lever tydligt samarbete och konkurrens sida vid sida. Den lokala arbetsmarknaden är också betydelsefull för rekrytering, även om rörligheten mellan företagen tycks begränsad (tio procent personalomsättning bland de studerade företagen). Om det sociala samspelet, liksom arbetsmarknaden, är lokalt till sin karaktär, så tonar istället affärsrelationerna fram som världsvida. Marknaden för de flesta företagen i biotekniksystemet är global. Sammanfattningen av exemplet Uppsala pekar därför på sammanvävningen av det globala och lokala. Denna typ av kluster går inte att föreställa sig utan både en arbetsmarknad i närområdet, och en världsomspännande marknad och kunskapsbildning.

Outsourcing av kommunal städverksamhet

Som vi kommer att se i Engstrands kapitel kom talet om kärnverksamhet inte bara att fokuseras på tillverkningsindustrin utan även på offentlig sektor. I början av 1990-talet drogs kommunerna till exempel med stora budgetunderskott och de hade stort behov av att effektivisera sin verksamhet. I Norrköping och Linköping, liksom i många andra kommuner, infördes 1992 en konkurrensbaserad utförar- och beställarmodell. Den kommunala verksamheten konkurrensutsattes och öppnades för privata företag, starta-eget-kurser anordnades och anställda uppmanades att starta eget.

Serviceorganisationer bildades som ett paraply för de enheter som inte längre definierades som kärnverksamhet, det vill säga all den verksamhet som enligt kommunallagen inte var tvingande för kommunerna. I Norrköping uttrycktes det som att: ”kommunens sekundärservice ska skötas till lägsta kostnad oavsett produktionsform. Entreprenörer är med andra ord välkomna, bara det blir billigare” (Rapp kommande). Under detta paraply sorterade den offentliga städmarknaden, som exemplifieras här.

I början av år 1992 fanns i vardera kommunen runt 500 städerskor anställda för att hålla kommunens lokaler rena. I Norrköping omsatte städverksamheten närmare 60 miljoner kronor och i Linköping 70 miljoner. I båda kommunerna

fick städenheterna problem när de som resultatenheter skulle bära sina egna kostnader. Gemensamt för kommunerna var att de såg som sin enda utväg att privatisera städenheterna. Skillnaden blev privatiseringens genomförande, städerna valde inte samma väg till målet. Aktörernas handlande på olika nivåer skilde sig åt. Resultatet i de här två kommunerna blev fyra helt olika avknoppare, två i vardera kommunen men också att allt fler privata utförare tog sig in på den nya attraktiva kommunala städmarknaden.

Outsourcingen ledde till att i Linköping kunde, med kommunens benägna bistånd, en arbetsledare för ett par städenheter utnyttja situationen till det företagande han länge drömt om. Efter att ha vunnit en kommunal städ-upphandling startade han i början av 1993 sitt företag, InneMiljöVårdarna AB. De följande tre åren privatiserades i upphandlingar flera städenheter med övertalighet i kommunen som följd, eftersom inga kommunala städerskor ville följa med till de nya entreprenörerna där de erbjöds sämre anställningsvillkor – lägre lön enligt ett annat kollektivavtal, kortare arbetstider och fler arbetsuppgifter. När sedan kommunen ville sälja ut resterade städobjekt till ett stort städbolag, Partena Clean, protesterade städerskorna och lyckades driva igenom att ett personalbolag bildades, Städ & Miljöservice AB. 121 städerskor följde med till det nya bolaget, de flesta som delägare.

Norrköping privatiserade tidigt hela sin städverksamhet. Där ansågs kostnadsprofilen vara 30 procent för hög, vilket översattes till en övertalighet på 100 personer. En snabb och resolut rekonstruktion av städverksamheten genomfördes under hösten 1992, varefter verksamheten bolagiserades, Norrköpings Städ-service AB, efter beslut av kommunalfullmäktige den 28 januari 1993. I Norrköping kunde sedan det internationella städföretaget ISS Servisystem AB utnyttja sitt ekonomiska kapital och sitt goda renommé för att inkorporera hela det kommunala städbolaget i två steg – 49 procent i mars 1993 och resterande 51 procent den 1 april 1994. I och med köpet blev Norrköpings Städservice AB ett helägt dotterbolag till ISS Sverige. Samma dag fusionerades bolaget med ISS. En av de kommunala städerskorna arbetade några år i det nya städbolaget som städledare. Som sådan fann hon att det var omöjligt för henne att påverka de tuffa arbetsvillkoren för städerskorna i den konkurrensutsatta städverksamheten och hon startade därför eget. Det blev startpunkten på ett företagande som stöddes av Arbetsförmedlingen inom ramen för olika arbetsmarknadsåtgärder (Rapp kommande).

De nämnda aktörernas motiv för att gå in på den kommunala städmarknaden skilde sig åt. För ISS var det en ny stor intressant marknad som öppnade sig i ett läge när den privata städmarknaden hade stagnerat. Städledarens företag, InneMiljöVårdarna AB, kan karakteriseras som ett ”önskeföretag” ur de kommunala beställar-utförar-modell förespråkarnas synvinkel. En driftig anställd lade ett bra bud på sin egen verksamhet. Han effektiviserade och utvecklade verksamheten och berikade den lokala marknaden (Sundin & Rapp 2006). För delägarna i

personalbolaget och städledaren i Norrköping var företagandet en protest mot allt hårdare arbetsvillkor och ett sätt att undvika arbetslöshet. Städ & Miljöservice AB är den sorgliga historien om ett personalbolag som redan från början fick dras med en rad opåverkbara kostnader och förlorade städområden och aldrig fick möjlighet att öka sina intäkter rejält. De många ägarna hade delvis olika incitament och synpunkter på företagets uppdrag (Sundin & Rapp 2006) och mer energi ägnades åt interna problem snarare än att driva verksamheten. I grunden var de negativa till den kommunala omvandlingen och deras företagande kan ses som att de gjorde motstånd mot försämrade villkor i städverksamheten och därför startade eget.

När specialisering och outsourcing flyttar in i offentlig sektor blir bilden något annorlunda än hos de privata företag som beskrivits här. Exemplet visar hur den första perioden av utkontraktering av städtjänster gestaltades i två kommuner. De små entreprenörerna pressades hårt av storföretagens aggressiva prissättning och det visade sig svårt för många aktörer att kunna konkurrera om städkontrakten. Efter den inledning som beskrivs här har nya företag tillkommit och avknoppade företag förlorat marknadsandelar när konkurrenter pressat priser och kommuner i första hand ser till kostnadsbilden när anbuden jämförs.

Tekojobb i småföretag flyttar utomlands

Hillebergs tillverkar och säljer tält för friluftsliv. Produkterna finns i det högre prisskiktet och tillhör de mer avancerade på marknaden. Att tälten används av olika äventyrare på expeditioner runt om i världen är en viktig del av marknadsföringen.

Tälttillverkningen startade i helt egen regi 1983 i Hackås i Jämtland, men flyttade sedan de fyra milen till Östersund. Verksamheten har växt i lugn takt, med egenfinansiering som grund. Omsättningen har ökat från 4–5 miljoner 1983 till cirka 30 idag. 1997 flyttade tillverkningen från Östersund till Estland. Ägaren och dåvarande VD såg det som ett överlevnadsvillkor: ”Hade vi fortsatt tillverka i Sverige, hade ett tält som affärerna idag tar 6 000 för kostat 10 500 i butikerna. Det är inte aktuellt. Då hade vi inte funnits kvar.”

Alternativet blev att i ett helägt dotterbolag köpa en fastighet i Estland, blåsa ut allt där, ställa i ordning, flytta dit maskiner och anställa folk. Företaget tog alla kostnader direkt, genom att betala dotterbolaget för de höga engångskostnaderna.

I Estland har vi en total produktionskostnad per timme på 50 kronor, mot cirka 400 i Sverige. Textil är inte dyrt att investera i, en industrisymaskin kostar 100-110 000 kronor, allt är billigt att ställa i ordning. Vi finns i en stad med gammal textilindustri. Ett par veckors utbildning räckte, hälften var utbildade skraddare.

En möjlighet för Hillebergs var att som konkurrenterna starta tillverkning i Kina. Men eftersom de bedömde att det skulle vara svårt att säkerställa kvaliteten där, drog man igång det egna företaget i Estland.

1997 var vi 15 personer här i Östersund i produktionen och 5 tjänstemän som arbetade med administration, produktutveckling, försäljning och lager. Idag har vi 30 anställda i Estland och 10 personer arbetar med administration i Östersund – alltså är vi dubbelt så många på båda funktionerna.

Företaget har också två personer anställda i ett dotterbolag i USA som arbetar med den amerikanska marknaden. Åttio procent av produktionen säljs utanför Sverige.

Hallströms fortsätter producera i Sverige

Hallströms verkstäder ligger i Näliden, tre mil väster om Östersund. Det tillverkar rör och delar för ventilation, och sysselsätter cirka 120 personer. Företaget ägs i sin helhet av familjen, och en farfar till nuvarande ägaren/VD startade verksamheten 1914. Åttio procent av tillverkningen utgörs av enkla bulkprodukter som säljs via återförsäljare runt om i Europa. Den mindre delen tillverkas av yrkeskunniga arbetare i rostfritt på beställning, för användning i särskilda miljöer som sjukhus, processventilation inom cellulosaindustrin, virkestorkning med mera. I företagsgruppen finns också två mindre företag med specialtillverkning, det ena i Näliden, Nälidens Värmeindustri med 45 anställda som tillverkar kompletta skorstentar för fastbränsleeldning och har en omsättning på 50 miljoner, samt Nordsamverk i Östersund med tolv anställda som tillverkar rostfri utrustning för operationsalar, renrum, storkök, inredningsdetaljer och så vidare.

De flesta arbetsuppgifterna är enkla. Det krävs en till två veckor att lära sig de flesta moment, säger VD. När de under en period tog in ett bemanningsföretag för att ha nattskift krävdes en vecka innan de behärskade arbetet. Det är överlag alltså inga högkvalificerade industrijobb, även om många monotona arbeten har ersatts med robotar och den utvecklingen fortsätter. VD bedömer att de i dagsläget har fem akademiker i hela företagsgruppen, och av alla anställda kanske 25 procent behöver någon form av specialistkompetens.

Försäljningen sker via grossister, varför administration är förhållandevis liten i Näliden. De marknadsför sina produkter tillsammans med grossisterna, genom att till exempel bjuda kunderna att se verkstäderna och åka skidor i näraliggande Åre. Att hålla goda relationer till grossisterna är väldigt viktigt för att hålla försäljningen uppe. Men företaget anser sig också ha andra konkurrensfördelar. Konkurrenter saknas inte, och Sverige ligger långt framme inom ventilations-tillverkning tack vare kyligt klimat och stränga byggnormer. Lindab i södra Sverige är världsledande på området, med 4 000 anställda, av vilka nära 3 000 arbetar utanför Sverige. Men Hallströms verkstäder har valt en annan väg:

Vi konkurrerar genom att vara det lilla kundvänliga företaget. Här fastnar inte kunden i telefonväxlar och ska trycka 1 och stjärna, berättar VD. Vi försöker klara snabba order och anpassa oss till kundens behov. Vi håller därför också stora lager, något som inte alltid är enligt läroböckerna. Men det ger hög beredskap och är något vi säljer bra på. Vi avsätter också 5 miljoner varje år till investeringar. Så försöker vi utveckla vår produktion.

Andra fördelar är en låg personalomsättning genom en bra och stabil arbetskraft. Den genomsnittligt anställda har arbetat på företaget i 16 år. Lönerna och andra kostnader är också lägre i Näliden än i till exempel en expansiv region.

Så länge familjeägandet kvarstår, och det är finansiellt försvarbart att driva industriföretaget vidare i Näliden kommer heller ingen flytt av produktionen ske. Men hade inte förändringarna i arvs- och gåvoskatten genomförts, hade heller inte ett generationsskifte varit möjligt, menar VD. Och med andra ägare, stora företag, så vet man aldrig vad som händer.

En samlad bild?

Arbetsdelningens effekter i rummet syns i olika typer av organisationer; stora och små, offentliga och privata. Ericsson delar upp sin verksamhet i skilda enheter, somliga flyttas, andra läggs ner och externa leverantörer tar hand om vissa, av vilka en del läggs ner. Storföretagets agerande har grundliga effekter på sysselsättning och näringslivets sammansättning i regioner runt om i Sverige. Ingen kommun går oberörd ur sysselsättningskriser med den omfattning Ericsson orsakade i Norrköping eller Kumla. Också små privata företag påverkas, inte minst som konsekvens av de stora organisationernas förändringar. I kommuner "outsourcas" städning, som i vårt exempel, och nya aktörer träder fram. Små städföretag försöker ta upp striden med de internationella storföretagen i branschen när kommunen privatiserar. Ericssons omvandling tvingar en del små företag att upphöra, medan andra som till exempel bemannings- eller IT-företag kan starta eller leva vidare i nya former ofta med ett beroende till storföretaget som arv. Små tillverkningsföretag kan också ha en kostnadssituation som gör verksamhet i Sverige omöjlig. En flytt av tillverkningen till ett låglöneland kan innebära att tillkommande jobb i Sverige inom administration och annat delvis kompenseras jobbflytten. Ett exempel visar hur mindre tillverkningsföretag kan hitta konkurrensfördelar som gör flytt ointressant åtminstone i dagsläget. Men tanken på var verksamheten ska finnas lokaliserad tycks ändå finnas levande.

Det framträder alltså ingen enkel samlad bild. Förändring och kontinuitet beror av vilket rum vi vistas i. I Östersund finns Ericsson kvar, även om det är Solectron som i huvudsak sköter sammansättningen av produkterna. I Norrköping har fabriken omvandlats till ett universitetsbibliotek medan det i Kumla finns ett nedbantat Ericsson med ny inriktning. Den som söker en entydig berättelse letar förgäves: jobben och geografin ser också i Sverige olika ut från

plats till plats när effekterna av globala skeenden och företags specialisering studeras.

Aldrig någon slutpunkt

De nedlagda Ericssonverksamheterna i Norrköping och Kumla ersatte på 1960-talet dåtidens krisindustrier i Sverige: textil, konfektion och skor. Nu försvinner en del av Ericssonjobben i Norrköping, Kumla och Östersund till Kina och Indien. De indiska företagen inom IT och BPO ser samtidigt hoten med de högre lönerna i landet, och flyttar eller planerar flytta en del av verksamheten till Filippinerna eller något annat land i närheten med ännu lägre löner. Tanken är att istället satsa på tjänster med högre marginaler som klarar löneläget. Det kan gälla systemutveckling inom IT eller att omvandla callcenterverksamheter till att också omfatta tjänster som höjer kundernas försäljning: speciella databaser eller kunskaper om marknaderna. Callcenterföretagen skulle härigenom också bli en form av konsultföretag. Att tillverka produkter eller erbjuda tjänster som anses mindre beroende av löneläget och erbjuder högre marginaler är därför en genomgående strävan för företag både i västvärlden, Indien och Kina.

Vi har berört några av de särskilda fördelar som svenska företag besitter (flexibilitet, kvalité, leveranssäkerhet till exempel). Exemplet visar på andra konkurrensfördelar. Stränga svenska byggnormer (tillsammans med det kyliga klimatet?) bidrar till en stark svensk byggmaterialindustri. Eliasson och Eliasson (2005) visar i samma anda hur en krävande lokal efterfrågan ger ett övertag: Avancerad läkemedels- och bioteknikindustri drar fördelar av den offentliga sektorns krav i Sverige och lokaliseras hit. Här är alltså närheten till kunden central, inte bara länken mellan tillverkning och utveckling. I förlängningen av detta resonemang ligger att det på förhand inte går att säga vad som faktiskt är konkurrensfördelar och genererar framtida affärsmöjligheter. Stränga miljökrav är ett problem för vissa företag men ger affärsmöjligheter till andra. Skulle IKEA ha varit möjligt utan de höga svenska marginalsatserna? Att kunderna själva ska ägna tid åt att sätta samman möbler var en revolutionerande tanke som möjligen krävde vårt särskilda ekonomiska klimat för att födas. Samtidigt som andra affärsidéer säkert försvåras av samma orsaker.

Systemsynsätt + outsourcing = 1

Inledningsvis i detta kapitel beskrevs arbetsdelningens geografi utifrån två teman som framstod som motstridiga. Systemsynsättet handlar om koncentration av verksamheter som en följd av geografisk specialisering. Det andra temat, flytt av jobb och outsourcing, har en rakt motsatt effekt, jobben sprids utifrån tanken att organisationer ska renodla sin verksamhet. Funktioner som inte anses passa in i "kärnverksamheten" flyttas, möjligen för att utgöra underlag för nya koncentrationer. Denna renodling föder alltså i sin tur nya företag med egna och nya krav

på lokalisering; telefonsupport på en plats och lönehantering på en annan. På så sätt förenas de skenbara motsättningarna, och förutsätter varandra. Geografisk specialisering hör alltså nära samman med organisationers renodling. Kapitlet beskriver också hur det hos många organisationer finns kraft att driva specialiseringen allt längre. Många upplever fördelar med att köpa in det som tidigare utfördes i företaget: tillverkning av varor eller tjänsteverksamhet. Denna utveckling slår över hela arbetsmarknaden, privat såväl som offentlig, storföretag likaväl som mindre verksamheter. Organisationers specialisering ger därför effekter på många lokala och regionala arbetsmarknader.

Kön och arbete

Konsekvensen av både flytt av jobb (outsourcing) och systemansatser/kluster blir mer ensartade arbetsmarknader – en specialisering i rummet. Det går att lyfta fram flera aspekter av detta – inte minst växande sårbarhet för regionala och lokala arbetsmarknader (eller det som ibland benämns funktionella regioner). Begreppet syftar på de territorier där människor antas vilja eller kunna pendla till sina arbeten. Men en anslutande fråga är vilka effekter denna specialisering får för den könsuppdelade arbetsmarknaden. Det är redan idag uppenbart hur långa pendelavstånd missgynnar kvinnor som har huvudansvaret för hushållsarbete och barn (Nordenmark 2004). Men frågor om kön och jobb går längre än så. Lindberg (2004) hävdar att de texter om kluster som producerats av Visanu, ITPS, SNS och regeringen saknar jämställdhetsperspektiv och endast nämner begrepp som jämställdhet, genus och kvinnor slentrianmässigt. Hon menar att detta får konsekvenser för vilken typ av nyföretagande som premieras. I hennes studie av Västerbotten får inte näringar som till exempel turism, småskalig livsmedelsförädling och andra tjänstenäringsområden möjlighet att utvecklas till livskraftiga näringar eftersom det främst är branscher som traditionellt förknippas med män som förs fram i klusterdiskussionen. Detta är ett av flera exempel som kan länka samman förändringarna i jobb och geografi med den könsuppdelade arbetsmarknaden. Forskare som Friberg (1993) och Forsberg (1997) har lyft fram andra, och ringat in fenomenet med begreppet ”regionala könskontrakt”.

Hot eller möjlighet? Gemensamt ansvar!

Slutligen. Medier målar upp en mörk bild där jobb bara tycks röra sig åt ett håll: ut ur Sverige. Samtidigt fortlever eller utvecklas verksamheter här. En del jobb flyttar tillbaka. Småföretagsexemplen visar på konkurrensfördelar som kännetecknar landet, Ericssons kvarvarande tillverkning lyfter fram andra. Denna kluvna bild förstärks av intrycken från Kina och Indien. I dessa länder bygger världens stora industri- och tjänsteföretag nu upp arbetsplatser: Nokia, General Electric, ABB och IBM för att ta några exempel. Många av dessa arbeten utfördes tidigare i USA eller Europa. Men som avsnittet om Kina och Indien i

kapitlet visar skapar detta en ny marknad. Mest uppenbart gäller det infrastruktursatsningar, men det slutar inte där. När den indiska och kinesiska medelklassen börjar resa intresserar det förstås turismindustrin jorden över. Kan avancerad svensk sjukvård vara en ”exportvara” till krävande och betalningsstarka kunder i Asien? Äldrevård är ett annat område som kan utgöra utgångspunkt för samma typ av resonemang: hur ska Kina klara påfrestningen på samhället när politiken med ett barn ger effekter på åldersstrukturen: Vilka tar hand om de äldre där och hur ska det organiseras? Här kan det fortsätta med annat i traditionell svensk välfärdspolitik; miljöfrågor, regionala utvecklingsfrågor och annat. En central slutsats blir att arbetstillfällenas geografiska omflyttning enkelt uttryckt har två sidor: hot eller möjlighet. En kärnfråga för parterna på svensk arbetsmarknad har alltid varit att underlätta för att skapa de nya jobb som ersätter de gamla. Denna klassiska fråga kräver emellertid andra svar när det är jobbens rörlighet i geografien som är utgångspunkten tillsammans med de nya gigantiska marknader som öppnas upp. Hur ska utbildningssystemet i stort anpassas till det som sker? Vilka krav ställs på vidareutbildning i organisationerna, på kontor och verkstadsgolv? Finns möjlighet att skapa ett brett engagemang för detta bland alla anställda? Att hantera frågor som dessa blir utmaningen för all parter på arbetsmarknaden: företagarna och deras organisationer, fackföreningsrörelse likaväl som politiker.

Litteratur och materialförteckning

- Bengtsson L., Berggren C. & Lind J. (2005) *Alternativ till outsourcing*. Malmö: Liber Vinnova.
- Berggren C., Brulin G. & Gustafsson L.-L. (1998) *Från Italien till Gnosjö: om det sociala kapitalets betydelse för livskraftiga industriella regioner*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Berger S. (2005) *How We Compete. What Companies around the World are Doing to Make it in Today's Global Economy*. New York: Currency Book, Random House, Inc.
- Breschi S. & Lissioni F. (2001) ”Localised Knowledge Spillovers vs. Innovative Milieux: Knowledge ’Tacitness’ Reconsidered” *Papers in Regional Science*, vol. 80, s. 255–273.
- Calmfors L. (2006) ”Globalisering, löner och arbetslöshet” *Ekonomisk Debatt*, vol. 34(4), s. 34–50.
- Chandler A.D. (1977) *The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman J.S. (1994) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Belknap.
- The Economist* (2004) ”A World of Work. A Survey of Outsourcing” 13/8 2004.
- The Economist* (2005) ”The Tiger in Front. A Survey of India and China” 5/3 2005.

- Eliasson G. & Eliasson J. (2005) *Kostnad eller kompetens? En fallstudie av företag som flyttat produktion från utlandet till Sverige*. Stockholm: Samverkan för tillväxt. ISA Nutek Vinnova.
- Engstrand Å.-K. (2003) *The Road Once Taken. Transformations of Labour Markets, Politics, and Place Promotion in Two Swedish Cities, Karlskrona and Uddevalla 1930–2000*. Arbetsliv i omvandling 2003:2, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Engstrand Å.-K. & Ekstedt E. (2005) ”Från diversifiering till kärnverksamhet: telekomföretaget Ericssons omvandling i Östersund och Norrköping” Arbetslivsrapport 2005:32, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Engstrand Å.-K. & Sätre-Åhländer A.-M. (2003) ”Samverkan för lokal ekonomisk utveckling – företagsnätverk, politik och högskola i Östersund och Karlskrona” s. 21–46 i Ekstedt E. & Wolvén L.-E. (red.) *Relationsbyggande för ekonomisk utveckling. Från idéer om ekonomisk utveckling till lokalt utvecklingsarbete i Norrlands inland*. Arbetsliv i omvandling 2003:15, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Forsberg G. (1997) ”Rulltrapperegioner och social infrastruktur” i Sundin E. (red.) *Om makt och kön i spåren av offentliga organisationers omvandling. Rapport till Utredningen om fördelning av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*. SOU 1997:83, Stockholm: Fritzes.
- Friberg T. (1993) *Den andra sidan av myntet – om regionalpolitikens enögdhet. En idéskrift ur kvinnligt perspektiv från Glesbygdsmyndigheten i Östersund*. Östersund: Glesbygdsmyndigheten.
- Friedman T. (2005) *The World is Flat. A Brief History of the Globalized World in the 21st Century*. London: Allen Lane, Penguin Books.
- Fölster S. (2004) *Den stora omfördelningen av arbete – utflyttningen hot och möjligheter. Det ekonomiska läget*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Hudson R. (1999) ”The Learning Economy, the Learning Firm and the Learning Region: A Sympathetic Critique of the Limits to Learning” *European Urban and Regional Studies*, vol. 6(1), s. 59–72.
- Johannisson B. (1998) ”Personal Networks in Emerging Knowledge-based Firms: Spatial and Functional Patterns” *Entrepreneurship & Regional Development*, vol. 10, s. 297–312.
- Lindberg M. (2004) *Samlade tankar kring hållbara kluster. Inspiration för politiker, tjänstemän, företagare och andra. Erfarenheter från Emma Resurscentrum projekt ”Klusterbygge ur ett jämställdhetsperspektiv”*. Vilhelmina: Emma Resurscentrum.
- Malmberg A. (2002) *Klusterdynamik och regional näringslivsutveckling – begreppsdiskussion och forskningsöversikt*. A2002:008, Östersund: Institutet för tillväxtpolitiska studier.
- Marshall A. (1890/1916) *Principle of Economics. An Introductory Volume*. (Seventh Edition ed.), London: Macmillan.
- Martin R. & Sunley P. (2003) ”Deconstructing Clusters: Chaotic Concepts or Policy Panacea” *Journal of Economic Geography*, vol. 15(3), s. 5–35.

- Moulaert F. & Sekia F. (2003) "Territorial Innovation Models: A Critical Survey" *Regional Studies*, vol. 37(3), s. 289–302.
- Nordenmark M. (2004) *Arbetsliv, familjeliv och kön*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Nuur C. (2005) *Cluster Dynamics and Industrial Policy in Peripheral Regions. A Study of Cluster Formation as a Local Development Process*. Stockholm: Royal Institute of Technology, KTH. Industrial Economics and Management.
- Näringsdepartementet (2001) *Rapport om tillväxtavtalen: Första året*. Ds 2001:15, Stockholm: Fritzes.
- Näringsdepartementet (2002) *Rapport om tillväxtavtalen: Andra året* Ds 2002:34, Stockholm: Fritzes.
- Näringsdepartementet (2003) *Rapport om tillväxtavtalen: Tredje året – från tillväxtavtal till tillväxtprogram*. Ds 2003:43, Stockholm: Fritzes.
- Piore M.J. & Sabel C.F. (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. New York: Basic Books.
- Pitsilis E.V., Woetzel J.R. & Wong J. (2005) "Checking China's Vital Signs" *The McKinsey Quarterly*.
- Polanyi M. (1967) *The Tacit Dimension*. New York: Anchor Books.
- Putnam R.D. (1992) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Rapp G. (kommande 2006) "Möjligheter och hinder för avhoppare – tioårigt perspektiv på privatiseringen av städverksamheten i två kommuner" i Sundin E. & Thörnqvist A. (red.) *När anställda blir företagare*.
- Saxenian A. (1994) *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Sundin E. & Rapp G. (2006) *Städerskorna som försvann – individen i den offentliga sektorn*. Arbetsliv i omvandling 2006:2, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Waluszewski A. (2003) "Ur Pharmacias aska reste sig ingen Fågel Fenix" *Axess*.
- Waxell A. (2005) *Uppsalas biotekniska industriella system, En ekonomisk-geografisk studie av interaktion, kunskapspridning och arbetsmarknadsrörlighet*. Geografiska regionstudier. Uppsala: Uppsala universitet. Department of Social and Economic Geography.
- Wigren C. (2003) *The Spirit of Gnosjö – The Grand Narrative and Beyond*. Dissertation Series No. 17. Jönköping: Jönköping International Business School.
- Wikman A. (2003) *Indikatorer på företagens omstruktureringar: Ett förslag till utbyggd omvärldsbevakning*. Arbetsliv i omvandling 2003:3, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.